

RECENZE

Ekslibris – znak własnościowy, dzieło sztuki: Studia i szkice. Agnieszka Fluda-Krokos (red.). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2018. 352 s. ISBN 978-83-8084-239-7, ISSN 0239-6025 (Anna Machová)

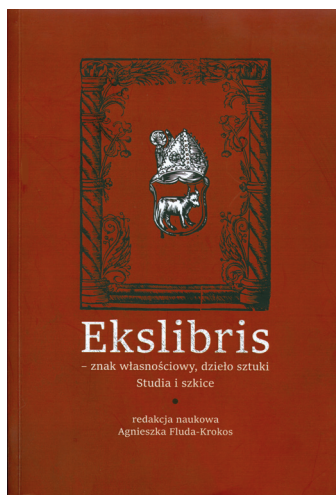
Polská publikace o exlibris – nejen o grafice

Pedagogická univerzita v Krakově vydala v roce 2018 obsáhlý sborník na téma exlibris jako vlastnického znaku i díla výtvarného umění.¹ Autory 22 příspěvků jsou polští i zahraniční badatelé, sběratelé či prostě milovníci exlibris z různých vědeckých a kulturních institucí – univerzit, muzeí, knihoven, galerií, členové společností přátel exlibris. Práce na sborníku započaly v roce 2016 – byl to rok 500letého jubilea prvního známého polského exlibris, které bylo vytvořeno pro biskupa, později arcibiskupa, Matěje Drzewického² ve vídeňské dílně Hieronyma Wietora. Následujícího roku, 2017, uplynulo 500 let od vydání v pořadí druhého známého polského vlastnického znaku, a to je datum významné právě pro Krakov: vzpomínané druhé exlibris bylo vytvořeno pro téhož biskupa Drzewického, ale již v krakovské dílně Jana Hallera.

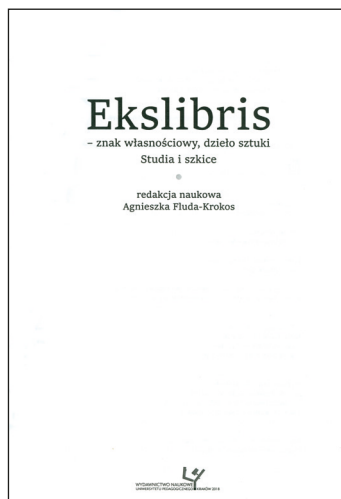
Úvodní texty sborníku jsou teoretického zaměření: na prvním místě úvaha Krzysztofa Marka Bąka ze Slezské univerzity v Katovicích na téma vztahu umělec – exlibris – majitel (s názvem (v překladu do češtiny) *Exlibris – sémantický přízrak*, dále pak text Arkadiusze Wagnera z Univerzity Mikuláše Koperníka v Toruni (z jejího Institutu vědeckých informací a bibliologie), který se zaměřuje na úlohu, resp. na míru vlivu typografů v procesu vytváření tradice evropského (a tedy i polského) exlibris v 15.–16. století. Podle autora většina exlibris, která vznikala v této době, jsou graficko-typografickými nebo výlučně typografickými pracemi a tehdejší tiskaři měli v tomto smyslu na vývoj exlibris vliv obrovský.

Blok dalších textů prezentuje konkrétní sbírky provenienčních knižních značek v různých evropských knihovnách.

Lotyšští autoři Kristīne Zajuma a Dmitrijs Zinovjevs z Lotyšské národní knihovny v Rize přibližují sbírku exlibris této instituce. Sběrka čítá více než 4000 jednotek, obsahuje exempláře z Lotyšska, různých evropských, amerických i asijských států ze 16.–21. století. Největší část, asi 3000 exlibris, tvoří práce lotyšských autorů, a to od 19. století. Pěkné jsou příklady exlibris z období secese a art-deco. Exlibris se v Lotyšsku stalo významným proudem v grafice, rovnocenným ostatním grafickým žánrům, od

- 1 Ekslibris – znak własnościowy, dzieło sztuki: Studia i szkice. Agnieszka Fluda-Krokos (red.). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2018. 352 s. ISBN 978-83-8084-239-7, ISSN 0239-6025.
- 2 Maciej Drzewicki, 1467–1535, arcibiskup hnězdenský a primas polský, humanista a politik, mj. je uváděn i jako opatrovník mladého českého krále Ludvíka Jagellonského (pozn. rec.). <http://prymaspolski.pl/prymasi/maciej-drzewiecki/>, https://pl.wikipedia.org/wiki/Maciej_Drzewicki

počátku 60. let 20. století. Napomohl tomu vzrůstající zájem o exlibris i činnost samotných umělců, kteří aktivně organizovali stále více výstav věnovaných umění knižních značek. Přelom tisíciletí se pak vyznačuje experimentováním s novými postupy a metodami.

Maďarsko je ve sborníku zastoupeno příspěvkem Kornélie Tóth Vas ze Széchényiho Národní knihovny v Budapešti, avšak autorka představuje výsledek svého bádání v moskevské Všeruské Knihovně zahraniční literatury M. I. Rudomino, kde se zaměřila na exlibris vztahující se k Maďarsku a na jejich mezinárodní kontext. Knihovna zahraniční literatury v Moskvě vlastní rozsáhlou, tzv. Minajevovu sbírku (Jevgenij Nikolajevič Minajev, 1899–1980), kterou autorka představuje. V tomto fondu autorka určila 4585 exlibris spojených s Maďarskem (např. tematicky – zeměpis, jazyk, lidé, motivy, dále osobnostmi maďarských tvůrců, tím, že exlibris byla vytvořena pro maďarské vlastníky, v maďarském jazyce nebo jsou jinak spojena s Maďarskem).

Pokud jde o autory, ve sbírce jsou práce 80 známých maďarských umělců (Antal Fery, István Drahos, Béla Stettner aj.), a také díla nemaďarských autorů, kteří pracovali pro maďarské sběratele (např. Poláci Józef Szuszkiewicz a Malgorzata Koralko, Němec F. Kun, Rakušan Franz von Bayzos, Rus N. Golakovskij a další).

Různorodost motivů v ukrajinských exlibris ve 20. století zkoumá Larisa Kapuczyńska (Ukrajinská Národní vědecká knihovna Wasyla Stefanko ve Lvově): nejpobulárnějším motivem ukrajinských exlibris ve 20. století je sama kniha, další velkou skupinu tvoří práce využívající prvky lidového umění a folkloru. Pobulární jsou vyobrazení Tarase Ševčenka, Ivana Franka a Lesji Ukrajinky. Vzhledem k historické situaci 20. století se objevují i dějinné, „ideologicky standardní“ knižní značky se symboly sovětského systému. Autorka činí závěr, že jako celek je možné ukrajinská exlibris označit jako specifický jev ukrajinského umění.

Maryna Bobrova a Irina Žuravleva (Ústřední vědecká knihovna Národní charkovské univerzity Vasyla Karazina) ve svém příspěvku *O čem mluví exlibris* uvádějí také zajímavé údaje o charkovské univerzitní knihovně: jedná se o jednu z nejstarších univerzitních knihoven Ukrajiny, její fond se začal vytvářet v roce 1803, dva roky před oficiálním otevřením vlastní univerzity. Knihovna má dnes 3,5 milionu svazků, z toho 85 tisíc vzácných a cenných vydání. Obsahuje rukopisy, z nichž nejstarší vznikly ve 12. století, cenné prvotisky, knihy epochy ruských carů Petra I., Kateřiny II., různá vydání 15.–16. století odrážející kulturně historický vývoj nejen Ukrajiny; jsou zde tituly tištěné starou cyrilicí i graždankou, kolekce významných evropských typografů 15.–17. století – Aldů, Estienů, Plantinů, Elsevierů. Knihy s exlibris představují významný zdroj studia osudů celých knihovnických sbírek, jejich vlastníků...

Hanna Velykodna (Vědecká knihovna Národní univerzity Ilji Mečnikova v Oděse) studuje úlohu vlastnických značek při výzkumu rozptýlených knižních sbírek ve fondech oděské univerzitní knihovny. Pracovníci knihovny se zabývají rekonstrukcí knižních sbírek, které jsou dnes rozptýleny v celém knihovnickém fondu. Tuto aktivitu autorka považuje za jeden z významných směrů knižní vědy, opírající se o studium knižních značek. Metodickým a teoretickým základům tohoto výzkumu se věnuje i ukrajinská bibliologie. Jednou z kolekcí, jejíž knihy a vlastnické značky se podrobují zkoumání, je knižní sbírka polského slavisty, etnografa a bibliofila Andrzeje Kucharského. V jeho knihovně byla nalezena exlibris více než 60 osobností (advokáta, spisovatele a teologa Józefa Hubeho,

inženýra architekta Lukasse Rodakiewicze, právníka, pedagoga a filologa Kazimierze Bronisz Chroninského, filologa a archiváře Antoniho Muczkowského aj.).

Z „evropské geografie“ sborníku se poněkud vymyká zařazení příspěvku turecké umělkyně-grafičky Nurgül Arikan, která přibližuje historii umění knižních značek v Turecku, jehož počátky spadají až do začátku 20. století. S uměním exlibris se Turecko seznámilo prostřednictvím knih získaných z Evropy nebo zanechaných v Turecku evropskými bibliofily, kteří v Turecku žili. Historické knižní sbírky s exlibris se nacházejí v několika velkých tureckých knihovnách a dalších institucích. Autorka studovala např. Fondy univerzity Boğaziçi v Istanbulu. Za vlastnické značky svého druhu je možno považovat i razítka z osmanského období. Ale první skutečná exlibris v Turecku vznikala pro zahraniční milovníky knih. Vytvářela se také pro ročenky soukromé univerzity *Robert College* v letech 1920–1950. V Istanbulu se dnes nachází Muzeum exlibris (jedno z deseti takových muzeí, která ve světě existují), a to v kampusu Univerzity İşik. Jeho sbírka čítá přes 17 000 exemplářů. V roce 1997 se v Ankaře ustavila Společnost milovníků exlibris – první v Turecku. V roce 2008 se její sídlo přesunulo do Istanbulu. Už v roce 2000 byla Společnost přijata do FISAE a aktivně se účastní jejich projektů. V Istanbulu také funguje Akademie exlibris. Turečtí umělci jsou v této oblasti grafického umění velmi aktivní a jejich práce se nacházejí v řadě mezinárodních sbírek.

Olli Ylönen z univerzity ve finském Tampere (Ylönen je také tajemníkem Mezinárodní federace společností milovníků exlibris, FISAE) se zaměřil na zajímavý bibliografický aspekt: představuje přehled finské „exlibrisologické“ literatury, jak byla během uplynulých 100 let vydávána. Na příkladu vydávání speciální literatury k tématu rozebírá vývoj finské „exlibrisologie“ za posledních 100 let, ale také vývoj samotných sbírek exlibris a společností milovníků této grafické formy ve Finsku. Finsko bylo do r. 1809 součástí Švédska, pak bylo autonomním velkoknížectvím pod vládou ruského cara. Samostatnost získalo 15. listopadu 1917. Knihtisk se objevil v roce 1642 v Turku (univerzita, knihtiskař Peter Wald). První finská kniha o exlibris vyšla v roce 1916, a to ve švédštině. Jejím autorem byl knihovník Arne Jörgensen. Ve Finsku dnes vychází také několik časopisů na téma exlibris, což svědčí o oblíbenosti této grafické formy.

Další příspěvky se týkají i specifických aspektů tématu. Tak bulharská autorka Tsveta Petrova ze Sofijské Univerzity sv. Klimenta Ochridského prezentuje mladý a kontroverze vzbuzující směr vytváření exlibris s pomocí počítače; příspěvek v angličtině má název *The CGD Ex-libris in Bulgaria* (CGD – *computer generated design*). Digitální tisk je dnes uznáván jako originální grafická technika a jeho popularita stále roste. Po umělecké stránce umožňuje velkou různorodost a nové umělecké možnosti. Autorka představuje fenomén „digitálních exlibris“ v Bulharsku, jakož i několik konkrétních současných bulharských autorů. Připomíná knihovnu v Ruse, která se zasloužila o rozvoj tradice exlibris v Bulharsku; od roku 2005 každoročně pořádá výstavu a soutěž, v roce 2012 uspořádala první *Small Print Art Forms Forum*...

Ve druhé části sborníku se nachází příbuzný příspěvek: Małgorzata Lebda z Pedagogické univerzity v Krakově se zabývá „digitálním exlibris“ („*ekslibris cyfrowy*“), tj. exlibris vytvářeným s využitím grafických počítačových programů. „Digitální převrat“ se nevyhýbá ani umění. Autorka si klade otázku, nakolik nová technologie ovlivňuje estetiku exlibris a zda dochází k zásadnímu rozdílu v porovnání s tradiční ruční prací. Opírá se o práce grafika Krzysztofa Marka Bąka, spolu s nímž dochází k závěru, že nejdůležitější je grafikovo souznění s adresátem díla („být v dialogu“, „umění vniká z dialogu“, souznít s majitelem knihy – komplexní analýza knižní značky tak nemůže být provedena bez ohledu na konkrétního vlastníka, pro něhož byl znak vytvořen); být мудrým tvůrcem – pamatovat na tradice exlibris, na kulturní kontext. Formální aspekt díla se s využitím počítačové grafiky může měnit, vzdalovat se svým vizuálním vyzněním od prvotních

vzorů, zachovává si ale mnoho tradičních atributů exlibris (zvířecí motivy, symbolika, surreálno, vizuální komunikace).

Pracovníci Národního muzea ve Varšavě publikují dva příspěvky o knižních značkách spojených s Varšavou: Piotr Czyż o exlibris ve Varšavě na počátku 20. století, Marcin Romeyko-Hurko o vybraných motivech užitých na exlibris na přelomu 19. a 20. století ze sbírek Kabinetu grafiky a kresby Národního muzea. V kabinetu je uložena historická sbírka čítající cca 6,5 tisíce jednotek, z nichž cca 5 tisíc jsou polská exlibris, 1,5 tisíce z dalších zemí, zahrnuje období od poloviny 16. století do 30. let 20. století. Mezi autory exlibris z Evropy jsou i čeští tvůrci – Emil Orlik a Vojtěch Preissig. Zajímavý je soubor rakouských, německých, belgických, nizozemských a katalánských knižních značek. Pokud jde o sběratele, z českých je uveden zakladatel firmy Koh-i-Noor Eduard Merzinger. Zmíněn je představitel českého modernismu v oboru knižní grafiky Ludvík Bradáč (1885–1947), a to jako grafik i jako autor teoretických pojednání, a také Josef Váchal. Sběrka zahraničních exlibris se v současnosti knihovnický zpracovává a digitalizuje.

Agnieszka Górska a Anna Kraus z Knihovny Krakovské Polytechniky (BKP) představily výsledky svého bádání knižních značek ve fondech této vědecké technické knihovny na vybraných příkladech. Během prací spojených s katalogizací a digitalizací nejstarších vrstev sbírky knih z oblasti techniky (šlo o součást projektu Evropské technické dědictví), doplněných cíleným průzkumem dalších částí fondu se podařilo dohledat různorodá exlibris jak polské, tak zahraniční provenience. Nejstarší část fondu BKP (18 tisíc sv.) spadá do období let 1585–1945; knihy jsou nejrůznějšího původu a obsahují všemožné typy provenienčních znaků (exlibris i supralibros, razítka institucí i privátních držitelů, ručně psané dedikace, podpisy a další záznamy). Exlibris se v knihách z tohoto fondu objevují až na konci 19. století a v první polovině 20. století. Autorky se stručně věnují jednotlivým okruhům (krakovské, Lvovské exlibris, značky se symbolickými heraldickými, přírodními motivy) a majitelům příslušných knih či autorům grafik. Pozornost je věnována novodobým německým exlibris (a fenoménu tzv. *Sammlerexlibris* – exlibris jako předmět sběratelství, na rozdíl od „užitkového“ *Gebrauchsexlibris*, jež ve sbírce převažují). Zvláštní pozornost je věnována skupině tzv. slepých exlibris (grafický štítek umístovaný do knih již nakladatelem, s ponechaným volným místem pro doplnění jména/podpisu vlastníka publikace).

Katarzyna Podnieśńska z Národního muzea v Krakově (Kabinet grafiky a kresby) se v souvislosti s exlibris dotkla také numizmatiky – popsala knižní značky badatelů v oblasti numizmatiky, sběratelů i milovníků mincí z období 19. a počátku 20. století z fondů krakovského Národního muzea. Polská numizmatika jako věda vznikla na začátku 19. století. Pro zkoumání mincí a medailí je nutná znalost historie, a tedy i knihy a knihovny – zájem o sběratelství mincí šel ruku v ruce s sběratelstvím knih. Tzv. Sběrka Czapských (nazvaná podle jména rodiny, která ji v roce 1903 darovala Národnímu muzeu v Krakově), patří k nejcennějším v Polsku a kromě kompletní kolekce polských mincí a medailí obsahuje také grafické listy a sbírku knih. Časem byla doplněna dalšími kolekcemi, vznikajícími zejména na přelomu 19. a 20. století, tedy v čase, kdy se módou stalo exlibris.

Příklad práce s exlibris a jejich popularizace v menší knihovně s regionálním dosahem popisuje Bogumiła Celer z Pedagogické knihovny Alfonse Parczewského v Kaliszi. Tato knihovna, kromě toho, že běžně slouží studentům a učitelům pedagogiky, vlastní několik historických knižních sbírek, sbírek speciálních dokumentů včetně ikonografických, které dokumentují také regionální písemnictví. Knihovna od 80. let 20. století systematicky buduje sbírku exlibris a věnuje se také jejich propagaci prostřednictvím výstav. I studium knižních značek přináší mnoho cenných poznatků o historii regionu, jeho osobnostech. Ve sbírce, která je stále doplňována, jsou ale i práce zahraničních autorů, včetně českých (je připomenuto, že počátkem roku 2017 byla v knihovně uspořádána výstava českých exlibris ze sbírek Mieczysława Bieleně). Zvláštní oddíl příspěvku (kromě kapi-

toly o zakladateli sbírky, Władysława Kościelniakovi, a kapitoly o další významné sbírce knižních značek, kolekci grafika Czesława Wosie) jsou věnovány tematice tiskařského řemesla v exlibris (je připomínán významný maďarský grafik Jenő Haranghy, 1894–1951), sakrální tematice, a také exlibris institucí – veřejných, pedagogických a univerzitních knihoven. Ke sbírce je budována také příruční knihovna s odbornou a bibliofilskou literaturou, s katalogy výstav malých grafických forem i řadou tematicky zaměřených časopisů.

Agnieszka Fluda-Krokos z Pedagogické univerzity v Krakově popisuje rozsáhlou kolekci krakovského sběratele Antoniho Szczepana Brosze (1910–1978), který v Krakově žil a zemřel a jehož sbírka spolu s archivními materiály se dostala na základě závěti do fondů Jagellonské univerzity v Krakově (část také do fondu univerzitní knihovny v Toruni). Antoni Brosz, bibliofil a milovník exlibris (byl i členem Spolku sběratelů a přátel exlibris v Praze), byl mužem mnoha povolání (redaktor, korektor, kritik, tlumočnick – mj. i z/do češtiny, autor a vydavatel knížek o exlibris a jeho autorech, katalogů výstav). Za více než 40 let sběratelské práce shromáždil okolo 20 000 knižních značek (včetně dublet), z nich 16 000 připadlo knihovně krakovské Jagellonské univerzity. Brosz sám se také věnoval tvorbě knižních značek, a to s využitím techniky koláže – tento typ nazýval „antiexlibris“...

O popularitě exlibris v Polsku svědčí i emise poštovních známek, které byly vydány Polskou poštou v roce 2017 v souvislosti s 500. výročím prvního polského exlibris – o tomto počínu referuje kolektiv autorů v závěru sborníku. Podle autorů bylo Polsko třetím evropským státem, v němž se exlibris jako takové v roce 1516 objevilo. Obsáhlý a více než důstojný příspěvek k tomuto významnému výročí svědčí o zájmu Poláků o tuto drobnou grafiku, která skrývá kromě estetického také velký potenciál dokumentární, významný i pro studium historie.

Texty příspěvků jsou publikovány v polštině či angličtině. Všechny příspěvky ve sborníku jsou opatřeny poměrně rozsáhlým poznámkovým aparátem, bibliografií a resumé v polštině, angličtině a ruštině. Ke každému příspěvku je připojeno několik ilustrací a sborník je doplněn jmenným rejstříkem.

PhDr. Anna Machová

MACHOVÁ, Anna. Polská publikace o exlibris – nejen o grafice. *Knihovna: knihovnická revue*. 2021, **32**(1), 81–85. ISSN 1801-3252.